Препоруке за унапређење локалних инклузивних политика за особе са инвалидитетом у Лесковцу

Документ јавне политике

Београд, август 2026. године

Документ је израдио Форум младих са инвалидитетом уз подршку Иницијативе за развој и сарадњу (ИДЦ) и Градске управе Лесковца у оквиру пројекта „Оснажени – Инклузија особа са инвалидитетом, регионална сарадња и развој на Западном Балкану“.

Носилац пројекта је немачка организација Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland e.V. (ASB) имплементациони партнер за Србију је Иницијатива за развој и сарадњу (ИДЦ), пројекат се финансира средствима Савезног министарства за економску сарадњу и развој Савезне Републике Немачке уз подршку Града Лесковца.

WWW.EMPOWERED-WB.ORG

Садржај

УВОД ... 3
О пројекту ... 6
МЕТОДОЛОГИЈА ... 7
КЉУЧНИ НАЛАЗИ ... 11
1. Развијен, али фрагментиран локални систем подршке особама са инвалидитетом ... 12
2. Широка мрежа социјалних услуга и локалних иновација, али неуједначен обухват и недовољна одрживост ... 13
3. Образовање између формалне инклузије и стварне припреме за живот и рад ... 15
4. „Прекид након школе“ – недостатак континуиране транзиције ка одраслом животу и самосталности ... 17
5. Запошљавање као централна тачка искључености – постоје мере и потенцијали, али недостаје функционалан пут до одрживог запослења ... 19
6. Приступачност као локална снага, уз потребу за даљим системским унапређењем ... 21
7. Удружења су кључни ресурс за подршку, информисање и повезивање са институцијама, али партиципација још зависи од неформалних односа ... 23
Хоризонтални налаз: Ставови заједнице, предрасуде и психосоцијално оснаживање утичу на исходе у свим областима инклузије ... 24
АНАЛИЗА УЗРОКА КЉУЧНИХ ПРОБЛЕМА ... 25
ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЛОКАЛНИХ ИНКЛУЗИВНИХ ПОЛИТИКА ... 27
1. Успоставити стабилан локални механизам за координацију, партиципацију и праћење инклузивних политика ... 27
2. Обезбедити континуитет и одрживост социјалних услуга, уз институционализовање успешних локалних модела ... 29
3. Унапредити квалитет инклузивног образовања и функционалну подршку ученицима са инвалидитетом ... 31
4. Успоставити локални модел транзиције из образовања у одрасли живот и самосталност ... 33
5. Развити локални модел подршке запошљавању усмерен на одрживо запослење ... 35
6. Наставити унапређење приступачности кроз приступ „целом ланцу приступа“ ... 37
7. Успоставити јединствену, приступачну инфо-тачку за права, услуге и могућности подршке ... 38
8. Развити континуиране програме подизања свести ... 40
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – POLICY ОПЦИЈЕ ... 42
Опција 1. Постепено унапређење постојећих услуга и мера ... 42
Опција 2. Повезивање постојећих ресурса у координисан локални систем подршке ... 43
Опција 3. Развој интегрисане локалне политике инвалидитета са дугорочним стратешким и буџетским оквиром ... 44
Препоручена policy опција ... 44
Ограничења истраживања ... 45

Пројекат **„Оснажени – Инклузија особа са инвалидитетом, регионална сарадња и развој на Западном Балкану“** предводи немачка организација Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland e.V. (ASB), а финансира га Савезно министарство за економску сарадњу и развој Савезне Републике Немачке. Пројекат траје од 1. септембра 2024. до 30. априла 2028. године, а спроводе га ЛИР Цивилно друштво, ПРЕДА Плус, Алфа центар, Институт за развој заједнице (ЦДИ), Иницијатива за развој и сарадњу (ИДЦ) и Албанска фондација за права особа са инвалидитетом (АДРФ).

УВОД

Унапређење положаја особа са инвалидитетом представља једно од кључних питања остваривања људских права, социјалне правде и одрживог локалног развоја. Иако је Република Србија успоставила нормативни и стратешки оквир којим се гарантују равноправност, забрана дискриминације и пуно учешће особа са инвалидитетом у свим областима друштвеног живота, у пракси и даље постоје бројне препреке. Савремени приступ инвалидитету заснива се на моделу људских права, према којем препреке за равноправно учешће не произлазе првенствено из индивидуалних карактеристика особе, већ из физичких, комуникационих, институционалних и друштвених баријера које ограничавају приступ правима, услугама и могућностима за равноправно учешће у заједници.

Ратификацијом Конвенције Уједињених нација о правима особа[1] са инвалидитетом Република Србија преузела је обавезу да обезбеди пуно остваривање свих људских права и основних слобода особа са инвалидитетом без дискриминације. Конвенција обавезује државе да предузимају одговарајуће законодавне, административне и друге мере ради уклањања препрека, унапређења приступачности, обезбеђивања једнаких могућности и пуног укључивања особа са инвалидитетом у друштво. Посебан значај има члан 4. став 3. Конвенције, којим је утврђена обавеза да се у процесима израде и спровођења прописа и политика које се односе на особе са инвалидитетом са њима тесно консултује и да се оне активно укључују преко организација које их представљају. Тиме партиципација особа са инвалидитетом није само пример добре праксе, већ саставни део приступа јавним политикама заснованог на људским правима.

Национални стратешки оквир додатно операционализује ове обавезе. Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период 2025–2030.[2] године усмерена је на унапређење друштвеног и економског положаја особа са инвалидитетом и стварање услова за њихово пуно, равноправно и ефективно учешће у свим областима друштвеног живота.

---

[1] Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом ("Службени гласник РС - Међународни уговори", бр. 42/2009)

[2] Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2025. до 2030. године („Службени гласник РС", бр, 6/2025)

Посебан значај придаје системском укључивању питања инвалидитета у планирање, спровођење и праћење јавних политика на свим нивоима власти, унапређењу приступачности и доступности услуга, међусекторској сарадњи и укључивању организација особа са инвалидитетом у процесе доношења одлука.

Обавезе јединица локалне самоуправе произлазе и из антидискриминационог законодавства и прописа којима се уређује систем планирања јавних политика. Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом[3] забрањује непосредну и посредну дискриминацију особа са инвалидитетом у различитим областима друштвеног живота, док Закон о планском систему Републике Србије[4] успоставља оквир за креирање јавних политика заснованих на анализи стања, процени ефеката, консултацијама и праћењу резултата. Такав приступ подразумева да локалне политике не буду засноване само на формалном испуњавању законских обавеза, већ на идентификованим потребама грађана и мерљивим резултатима њиховог спровођења.

У том контексту, Град Лесковац има важну улогу у стварању услова за равноправно учешће особа са инвалидитетом у локалној заједници. Локални ниво је простор у којем се велики део права остварује у свакодневном животу – кроз доступност јавних простора и информација, социјалних и здравствених услуга, образовања, запошљавања, културе, спорта, превоза и других услуга од значаја за живот у заједници. Ефикасност локалне политике зато зависи не само од постојања појединачних мера и услуга, већ и од њихове доступности, приступачности, континуитета, међусобне повезаности, одговарајућих институционалних капацитета и укључености особа са инвалидитетом у њихово планирање и праћење.

Локални оквир у Лесковцу карактерише постојање развијене основе система социјалне заштите и вишегодишње искуство у пружању различитих услуга особама са инвалидитетом, али истовремено и потреба за систематичнијим укључивањем питања инвалидитета у шири оквир локалних јавних политика.

---

[3] Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом ("Службени гласник РС", бр. 33/2006 и 13/2016)

[4] Закон о планском систему Републике Србије ("Службени гласник РС", бр. 30/2018)

Особе са инвалидитетом тренутно су на локалном нивоу првенствено препознате кроз област социјалне заштите и шире кроз План развоја града, док не постоји посебан локални стратешки или акциони документ који би свеобухватно уређивао политике према особама са инвалидитетом. У тренутку спровођења истраживања одвијао се процес припреме Програма унапређења социјалне заштите са акционим планом и буџетским оквиром, што представља важну прилику да се идентификоване потребе систематичније повежу са планирањем и финансирањем будућих мера.

Истовремено, Лесковац располаже значајним постојећим ресурсима на којима се даље унапређење система може градити. У локалној заједници већ се пружају услуге као што су лични пратилац детета, персонална асистенција, дневни боравак, помоћ у кући и други облици подршке, док се кроз локалне иницијативе развијају и иновативни модели, укључујући услугу видећег асистента и предах смештаја. Локалне организације особа са инвалидитетом представљају важан ресурс у пружању подршке, информисању корисника, заступању њихових интереса и развоју нових модела услуга. Јавне консултације потврдиле су да Град располаже релативно развијеним спектром социјалних услуга, али и да постоји потреба за повећањем њиховог обухвата, бољим међусобним повезивањем и развојем нових облика подршке који одговарају променама потреба током животног циклуса.

Овај документ јавне политике има за циљ да, на основу налаза квалитативног истраживања спроведеног у Лесковцу, идентификује кључне препреке и институционалне изазове у остваривању права особа са инвалидитетом и предложи конкретне, остваривe и одрживе препоруке за унапређење локалних политика. Анализа се заснива на полуструктурисаним интервјуима са представницима локалне самоуправе, јавних институција, организација особа са инвалидитетом, организација цивилног друштва и других релевантних локалних актера, као и на фокус групама са особама са инвалидитетом. Налази су додатно проверени, продубљени и контекстуализовани кроз јавне консултације посвећене запошљавању особа са инвалидитетом и развоју социјалних услуга.

Повезивањем перспектива доносилаца одлука, пружалаца услуга, организација цивилног друштва, особа са инвалидитетом и чланова њихових породица омогућено је сагледавање не само формално успостављених механизама подршке,

већ и начина на који они функционишу у свакодневном животу. Овакав приступ посебно је значајан у областима у којима се током истраживања показао раскорак између формалног постојања права, мера или услуга и могућности да их особе са инвалидитетом стварно користе. Међу питањима која су се издвојила налазе се приступ запошљавању и квалитет радне инклузије, доступност и континуитет социјалних услуга, образовање и транзиција ка одраслом добу, приступачност окружења и превоза, информисаност о правима и услугама, као и могућности за непосредно учешће особа са инвалидитетом у процесима доношења одлука.

Полазећи од принципа **„Ништа о нама без нас“,** документ ставља искуства и перспективе особа са инвалидитетом у средиште анализе локалних политика. Налази истраживања представљају основ за формулисање препорука усмерених на унапређење доступности и квалитета подршке, јачање координације између институција и сектора, повећање могућности за образовање, запошљавање и самосталан живот, систематичније планирање приступачности и информисања и снажније учешће особа са инвалидитетом у локалним процесима одлучивања. Крајњи циљ је допринос развоју локалног система у којем инклузија особа са инвалидитетом није ограничена на област социјалне заштите, већ представља хоризонтални принцип планирања, спровођења и праћења свих релевантних локалних јавних политика.

О пројекту

Документ је део пројекта **„Empowered – Оснажени“.** Пројекат има за циљ унапређење инклузије особа са инвалидитетом у земљама Западног Балкана. Пројекат тежи оснаживању особа са инвалидитетом и њихових организација путем регионалног дијалога и заговарања, дељења најбољих пракси и заједничког развоја система подршке у заједници.

Носилац пројекта је немачка организација Арбеитер Самаритер Бунд Deutschland е.В. (АСБ), имплементациони партнер за Србију је Иницијатива за развој и сарадњу (ИДЦ), пројекат се финансира средствима Савезног министарства за економску сарадњу и развој Савезне Републике Немачке и трајаће од 1. септембра 2024. до 30. априла 2028. године.

МЕТОДОЛОГИЈА

Полуструктурисани интервјуи са локалним актерима

У циљу сагледавања институционалне перспективе о положају особа са инвалидитетом и функционисању локалних инклузивних политика у Лесковцу, спроведени су **полуструктурисани интервјуи са 12 представника релевантних институција, организација особа са инвалидитетом и других локалних актера**. Избор учесника извршен је применом намерног, односно циљаног узорковања, при чему су одабрани актери који учествују у креирању и спровођењу локалних политика и/или непосредно пружају подршку особама са инвалидитетом.

У истраживање су укључени представници Градске управе Града Лесковца, Центра за социјални рад, Националне службе за запошљавање, образовног система, Регионалне привредне коморе, као и више организација особа са инвалидитетом које окупљају и пружају подршку особама са различитим врстама инвалидитета. Међу њима су биле организације које заступају слепе и слабовиде особе, глуве и наглуве особе, особе са телесним и неуромишићним инвалидитетом, особе са мултиплом склерозом, као и организације које пружају подршку младима са интелектуалним потешкоћама и промовишу самостални живот особа са инвалидитетом. Оваква структура узорка омогућила је сагледавање питања инклузије из различитих институционалних, секторских и корисничких перспектива.

За прикупљање података коришћен је **полуструктурисани интервју,** заснован на унапред дефинисаним тематским областима, уз могућност постављања додатних питања и детаљнијег разматрања тема које су појединачни саговорници препознавали као посебно значајне. Интервјуи су били усмерени на сагледавање постојећег нормативног и стратешког оквира, институционалних и стручних капацитета, доступности и одрживости социјалних услуга, образовања и транзиције ка одраслом добу, запошљавања, приступачности, информисаности, међусекторске сарадње и партиципације особа са инвалидитетом. Посебна пажња посвећена је идентификовању постојећих потенцијала и примера добре праксе, али и препрека које ограничавају ефикасност локалног система подршке.

Интервјуи у Лесковцу реализовани су **онлајн, путем Zoom платформе**, током фебруара и марта 2026. године. Планираном методологијом предвиђено је трајање појединачног интервјуа од приближно 45 до 60 минута, уз обезбеђивање анонимности и слободе изражавања учесника. Посебна пажња посвећена је етичким аспектима истраживања. Учесници су претходно упознати са циљем истраживања и процедуром његовог спровођења, након чега им је достављен формулар информисаног пристанка.

Прикупљени подаци обрађени су применом **тематске анализе**. Анализа је била усмерена на препознавање заједничких и различитих перспектива локалних актера, кључних препрека у остваривању права особа са инвалидитетом, постојећих институционалних и друштвених ресурса, као и могућих праваца за унапређење локалних политика. Налази добијени на овај начин коришћени су као једна од основа за формулисање препорука овог policy папера.

Фокус групе са особама са инвалидитетом

Поред полуструктурисаних интервјуа са представницима релевантних локалних актера, у оквиру истраживања спроведене су и **три фокус групе са укупно 14 учесника**. Фокус групе одржане су **23. марта 2026. године у просторијама Центра за стручно усавршавање запослених у образовању у Лесковцу**.

Фокус групе имале су за циљ **прикупљање квалитативних података о личним искуствима, потребама и приоритетима особа са инвалидитетом**, са посебним освртом на препреке са којима се суочавају у образовању, запошљавању, приступу социјалним услугама, комуникацији са институцијама, кретању и коришћењу јавних простора и свакодневном животу у локалној заједници. На овај начин, институционална перспектива прикупљена кроз интервјуе допуњена је непосредним искуствима особа на које се локалне политике, мере и услуге односе.

У фокус групама учествовале су особе **различитих старосних група, образовних профила и са различитим врстама инвалидитета**, укључујући особе са физичким, сензорним, хроничним болестима и интелектуалним потешкоћама. Разликовали су се и према тренутку настанка инвалидитета: део учесника пролазио је кроз образовање и улазак у одрасло доба као особа са инвалидитетом, док је код других инвалидитет наступио касније и утицао на наставак образовања, радни статус и

друге животне околности. Када је реч о полној структури, међу учесницима је било 9 жена и 5 мушкараца.

Старосна и образовна структура учесника била је хетерогена, од млађих особа које су недавно завршиле школовање или тек улазе на тржиште рада до старијих учесника са дугогодишњим радним искуством и искуством остваривања права из система социјалне заштите. Образовни статус учесника кретао се од основног образовања до вишег и високог образовања. Оваква структура омогућила је сагледавање различитих фаза животног пута и начина на који се препреке могу мењати или међусобно повезивати током образовања, запошљавања, остваривања социјалних права и живота у заједници.

Дискусије су вођене на основу унапред припремљеног **полуструктурисаног водича**, што је омогућило обраду заједничких тематских области у све три групе, уз довољно простора да учесници покрену питања која су сматрали посебно значајним и детаљније опишу сопствена искуства. Водичем су обухваћене **теме** образовања, запошљавања и односа са послодавцима, социјалних права и услуга, комуникације са институцијама, приступачности јавних простора и превоза, информисаности, као и учешћа у животу локалне заједнице. Посебан простор у разговорима заузела је тема запошљавања, која се кроз све три групе издвојила као једно од најважнијих питања економске самосталности и социјалне укључености особа са инвалидитетом.

Поређење налаза између три фокус групе омогућило је проверу питања која се понављају код учесника са различитим животним искуствима и врстама инвалидитета, али и препознавање специфичних потреба појединих група.

У завршној фази анализе **налази фокус група повезивани су са налазима добијеним путем полуструктурисаних интервјуа са локалним актерима**. Овакво укрштање извора омогућило је поређење институционалне перспективе са искуствима особа са **инвалидитетом и чланова њихових породица** и идентификовање области у којима постоји сагласност, али и питања код којих се процена функционисања система разликује у зависности од перспективе актера. Посебна аналитичка пажња посвећена је управо тим разликама, јер оне могу

указивати на раскорак између формално доступних права, услуга и мера и могућности њиховог стварног коришћења у свакодневном животу.

У складу са принципом „Ништа о нама без нас“, искуства, процене и предлози учесника фокус група третирани су **као важан извор доказа за сагледавање функционисања постојећих локалних политика и дефинисање могућих праваца њиховог унапређења**.

Јавне консултације

Као додатни партиципативни елемент, у Лесковцу су организоване **две јавне консултације**, са циљем да се налази и питања идентификована кроз интервјуе и фокус групе додатно размотре у отвореном дијалогу различитих локалних актера. Јавне консултације омогућиле су повезивање перспектива особа са инвалидитетом и њихових породица, представника локалне самоуправе, институција, организација цивилног друштва, пружалаца услуга, Центра за социјални рад, Националне службе за запошљавање и других релевантних актера, као и заједничко разматрање могућих праваца за унапређење локалних политика.

Прве јавне консултације, под називом „Запошљавање без баријера“, одржане су 3. априла 2026. године у Центру за стручно усавршавање запослених у образовању у Лесковцу и окупиле су 23 учесника. Консултације су биле усмерене на сагледавање кључних препрека у запошљавању особа са инвалидитетом, размену искустава из праксе и идентификовање могућности за унапређење постојећих локалних политика и мера. Посебна пажња посвећена је искуствима младих који излазе из система образовања, процени радне способности, доступности мера активне политике запошљавања, сарадњи са послодавцима, разумном прилагођавању радног места и улози породице и других облика подршке у процесу оснаживања за тржиште рада.

Друге јавне консултације, под називом „Отворени дијалог о социјалним услугама за особе са инвалидитетом“, одржане су 8. јуна 2026. године у истом простору и окупиле су 17 учесника. Консултације су биле усмерене на сагледавање постојећег система социјалних услуга, њихове адекватности, доступности и обухвата, као и на идентификовање потреба за њиховим даљим развојем и бољим повезивањем. У дискусији су учествовали представници локалне

самоуправе, институција социјалне заштите, организација особа са инвалидитетом, Националне службе за запошљавање и саме особе са инвалидитетом.

Налази и препоруке проистекли из обе јавне консултације коришћени су као додатни извор за проверу, продубљивање и контекстуализацију налаза добијених кроз полуструктурисане интервјуе и фокус групе. На тај начин јавне консултације нису представљале само додатни извор података, већ и **партиципативни простор у којем су различити локални актери могли да суоче перспективе, размотре идентификоване проблеме и заједнички дефинишу могуће правце деловања**. Посебна вредност овог приступа огледа се у томе што су прелиминарни налази истраживања враћени локалној заједници на дискусију, чиме је омогућено да препоруке у оквиру документа буду додатно засноване на искуствима и проценама актера на које се будуће локалне политике непосредно односе.

КЉУЧНИ НАЛАЗИ

У наставку су представљени кључни налази груписани у седам тематских целина које одражавају најважније аспекте локалне инклузивне политике и система подршке за особе са инвалидитетом:

1. **Развијен, али фрагментиран локални систем подршке особама са инвалидитетом**
2. **Широка мрежа социјалних услуга и локалних иновација, али неуједначен обухват и недовољна одрживост**
3. **Образовање између формалне инклузије и стварне припреме за живот и рад**
4. **„Прекид након школе“ – недостатак континуиране транзиције ка одраслом животу и самосталности**
5. **Запошљавање као централна тачка искључености – постоје мере и потенцијали, али недостаје функционалан пут до одрживог запослења**
6. **Приступачност као локална снага, уз потребу за даљим системским унапређењем**
7. **Удружења су кључни ресурс за подршку, информисање и повезивање са институцијама, али партиципација још зависи од неформалних односа**

1. Развијен, али фрагментиран локални систем подршке особама са инвалидитетом

Налази истраживања показују да Лесковац располаже **значајним локалним ресурсима за подршку особама са инвалидитетом**: развијеним системом социјалних услуга, активним организацијама особа са инвалидитетом, институцијама које имају искуство у раду са корисницима и релативно развијеном сарадњом између појединих актера. Локална самоуправа сарађује са Центром за социјални рад, образовним и здравственим установама, Националном службом за запошљавање и организацијама особа са инвалидитетом, док цивилни сектор представља важан извор информација о потребама корисника и пружа низ услуга и програма подршке.

Истовремено, поређење различитих извора показује да постојање великог броја актера, услуга и појединачних облика сарадње још **није прерасло у довољно повезан локални систем инклузије**. Питања особа са инвалидитетом у локалном планском оквиру првенствено се разматрају кроз област социјалне заштите, док не постоји посебан локални стратешки или акциони документ који би хоризонтално повезао социјалну заштиту, образовање, запошљавање, здравство, приступачност и учешће у заједници.

Важан елемент фрагментираности односи се на **недостатак поузданих и систематизованих локалних података**. Не постоји локално социјално мапирање особа са инвалидитетом и њихових потреба, док се подаци из Пописа становништва оцењују као недовољно поуздана основа за прецизно планирање. Без ажурнијих података о броју особа, врстама подршке које користе, територијалној распоређености и незадовољеним потребама отежано је планирање обухвата услуга, буџета и нових мера. Овај проблем постаје још значајнији имајући у виду велику територију Града Лесковца и велики број удаљених сеоских насеља, за која се наводи да постојећи систем услуга има ограничен домет.

Фрагментираност се види и у начину на који различити сектори приступају питањима инвалидитета. Сарадња међу институцијама постоји, али није у свим областима подједнако развијена нити заснована на сталним механизмима. Оваква слика упућује на важну разлику између **сарадње засноване на добрим односима**

и појединачним иницијативама и **институционализоване координације система**. У Лесковцу постоје примери добре сарадње, али је њен квалитет често повезан са ангажовањем појединаца, капацитетом одређене организације или конкретним пројектом. Када такав однос није формализован кроз јасне процедуре, редовне састанке, заједничко планирање, податке и поделу одговорности, повећава се ризик да различити сектори развијају мере паралелно, без довољно повезивања њихових ефеката на живот појединца.

Јавне консултације додатно потврђују овај налаз. Учесници су као приоритете издвојили унапређење међусекторске сарадње између социјалне заштите, образовања, здравства и запошљавања, развој локалних стратешких докумената, бољу информисаност корисника и континуирано укључивање особа са инвалидитетом у доношење одлука. Закључак консултација јесте да одрживији систем захтева управо комбинацију стратешког планирања, мултисекторског приступа и активног учешћа корисника.

Кључни налаз јесте да Лесковац не полази од одсуства локалних ресурса, већ од релативно развијене, али недовољно повезане структуре подршке. Постоје услуге, стручна искуства, активне организације и примери добре институционалне сарадње на којима је могуће даље градити. Главни изазов је да се ти елементи повежу у стабилнији систем заснован на заједничком планирању, поузданим подацима, јаснијој међусекторској координацији, праћењу ефеката и институционализованом учешћу особа са инвалидитетом. Другим речима, наредна фаза развоја локалне инклузивне политике не захтева само увођење нових мера, већ пре свега **повезивање постојећих ресурса у кохерентан систем који прати потребе особе преко граница појединачних институција и сектора**.

2. Широка мрежа социјалних услуга и локалних иновација, али неуједначен обухват и недовољна одрживост

Налази истраживања показују да Лесковац располаже релативно **широком и разноврсном мрежом локалних социјалних услуга за особе са инвалидитетом**. Међу услугама које постоје дужи низ година наводе се лични пратилац детета, персонална асистенција за одрасле, помоћ у кући, дневни боравак, саветовалиште

за брак и породицу, као и различити програми подршке које реализују организације особа са инвалидитетом.

Важна карактеристика локалног система јесте **снажно присуство организација цивилног друштва** у непосредном пружању подршке. Поједина удружења не реализују само пројектне или заговарачке активности, већ пружају помоћ у кући, психолошку и психоедукативну подршку, здравствене и рехабилитационе програме, подршку родитељима, креативне и терапијске активности и друге облике помоћи.

Ипак, истраживање показује да ширина понуде не значи аутоматски и једнаку доступност услуга свим особама којима су оне потребне. И институционални и кориснички извори указују на **ограничене капацитете појединих услуга**, нарочито персоналне асистенције и личног пратиоца, као и на сталну разлику између **растућих потреба и расположивих финансијских и кадровских ресурса**.

Посебан проблем представља **начин финансирања појединих услуга**. Више организација указује на то да годишњи тендери и јавне набавке производе неизвесност за пружаоце и кориснике, нарочито када се избор пружаоца претежно заснива на цени. Код услуге персоналне асистенције наводи се да једногодишњи циклуси финансирања отежавају планирање, задржавање асистената и континуитет подршке, док се код других услуга појављују административна кашњења и прекиди између пројектних или тендерских циклуса. Због тога питање одрживости није само финансијско питање пружаоца, већ директно утиче на сигурност корисника који зависе од свакодневне подршке. Обједињени извештај са интервјуа зато препоручује дугорочније финансирање и снажније увођење критеријума квалитета, а не само најниже цене.

Налази додатно показују да постоје значајне **разлике између формалног постојања услуге и могућности да је корисник заиста добије у потребном обиму**. То је нарочито важно код персоналне асистенције, где су потребе веће од постојећих капацитета, али и код подршке особама које живе ван ужег градског подручја.

Лесковац се издваја и по развоју неколико **иновативних или локално прилагођених модела подршке**. Посебно је значајна услуга „видећи пратилац“ за слепе и слабовиде особе, развијена као одговор на конкретне потребе у кретању и

обављању свакодневних обавеза. Као важни правци даљег развоја издвајају се предах смештај, психосоцијална подршка, подршка породицама, као и услуге које повезују социјалну заштиту са радном активацијом и повећањем запошљивости.

Ипак, следећа фаза развоја социјалне заштите у Лесковцу не би требало да буде усмерена само на увођење што већег броја нових услуга. Једнако је важно процењивати **ко користи постојеће услуге, ко остаје ван обухвата, колико је подршка доступна током целе године, да ли је њен интензитет довољан и какве ефекте производи у животу корисника**. У том смислу, јавне консултације наглашавају повећање обухвата, бољу међусобну повезаност и развој нових модела подршке који доприносе самосталном животу и радној активацији.

Кључни налаз јесте да је развијена мрежа социјалних услуга једна од најважнијих предности Лесковца, али да квалитет локалног система више не треба процењивати само према броју услуга које формално постоје. Главни изазов представља прелазак са широке, али делом пројектно и годишње организоване понуде, ка **стабилном систему који обезбеђује довољан обухват, континуитет, квалитет и развој услуга према стварним потребама корисника**. Посебан потенцијал представља институционализација успешних локалних иновација, како би подршка која данас зависи од појединачних организација и пројеката постала поуздан део локалног система социјалне заштите.

3. Образовање између формалне инклузије и стварне припреме за живот и рад

Налази истраживања показују да у Лесковцу формално постоје различити механизми подршке деци и младима са инвалидитетом у образовању, али **да квалитет и интензитет те подршке нису уједначени**. Искуства учесника фокус група, представника школе и организација особа са инвалидитетом указују да стварна инклузија често зависи од конкретне школе, наставника, родитеља и врсте инвалидитета, уместо да буде доследно обезбеђена као стандард система.

Посебно јасну слику дају искуства слепих и слабовидих ученика који оцењују да инклузивно образовање формално постоји, али да **наставни процес често није стварно прилагођен потребама ученика са оштећењем вида**. Као проблеми се наводе недовољно коришћење Брајевог писма, звучних и увећаних уџбеника, недовољно познавање одговарајућих педагошких метода и недостатак

специјализованих стручњака. Исход образовања зато у великој мери може зависити од ангажовања родитеља и појединих наставника.

Сличан образац појављује се и код деце са оштећењем слуха. Формално укључивање у редовни образовни систем не значи нужно и прилагођену наставу. Посебно се указује на **недовољно разумевање језичких и комуникационих потреба ученика са оштећењем слуха**, што може довести до неадекватног вредновања знања и превеликог ослањања на индивидуалну подршку родитеља или појединих наставника.

Учесници фокус групе наводе да **наставници понекад нису препознавали потребе ученика са невидљивим инвалидитетом**, већ су симптоме тумачили као пубертет, проблем понашања или недостатак мотивације. У средњим школама посебно се указује на **недостатак психолошке и саветодавне подршке, индивидуализације наставе и каријерног вођења**. Овакви налази указују да се квалитет инклузије не може мерити само тиме да ли ученик похађа редовну школу, већ и тиме да ли добија подршку која му омогућава да учи, развија вештине и учествује у школском животу равноправно са другима.

Питање физичке приступачности додатно ограничава образовне могућности. Учесници фокус група посебно критички оцењују приступачност средњих школа, наводећи недостатак рампи, лифтова и прилагођених улаза, док се и у интервјуима са организацијама особа са инвалидитетом поједине школе издвајају као неприступачне. Овакве препреке могу имати дугорочан ефекат јер физичка неприступачност не утиче само на свакодневно похађање наставе, већ може ограничити избор школе, образовног профила и касније професионалне могућности.

Посебан део локалног образовног система представља ШОСО „11. октобар“, која пружа образовање деци са различитим врстама развојних и интелектуалних тешкоћа и истовремено пружа додатну подршку великом броју деце из редовних школа. Међутим, и сама установа се суочава са изазовима недостатка стручног кадра, простора, дидактичког материјала и савремених технологија, што **отежава индивидуализован рад са децом са сложенијим потребама**. Ови налази показују

да ни специјализована подршка није неограничен ресурс и да квалитет рада зависи од доступности кадрова, опреме и континуираног стручног усавршавања.

Кључни налаз јесте да инклузија у образовању у Лесковцу још није довољно уједначена нити довољно усмерена на развој капацитета ученика за самостално функционисање и равноправно учешће у друштву. **Формално укључивање у образовни систем није довољно уколико нису обезбеђени прилагођени наставни садржаји, стручна подршка, приступачна инфраструктура, психолошко саветовање и могућности за стицање практичних искустава током школовања.**

4. „Прекид након школе“ – недостатак континуиране транзиције ка одраслом животу и самосталности

Један од најважнијих локалних налаза односи се на период након завршетка школовања, посебно за младе са интелектуалним и вишеструким инвалидитетом. Док током детињства и школовања постоје различити облици институционалне и стручне подршке, **завршетак средње школе за део младих представља тренутак наглог смањења доступних услуга, активности и могућности за даље оспособљавање**, док породице поново остају готово једини ослонац.

Проблем, дакле, није само у томе што недостаје појединачна услуга, већ у томе што не постоји довољно структуриран **транзициони пут** из образовања у одрасли живот. За младу особу која завршава школовање нису системски повезани процена будућих потреба, развој функционалних и животних вештина, професионална оријентација, радна пракса, повезивање са послодавцима, дневне активности, социјалне услуге и подршка за самостални живот. Када ниједан сектор не преузима јасну улогу у тој транзицији, завршетак школе може практично постати завршетак организоване подршке.

Овај прекид има нарочито озбиљне последице за младе којима је потребна интензивнија свакодневна подршка. Као одговор на недостатак системских услуга, развијени су програми **дневног боравка и радно-рехабилитационе активности** усмерене на развијање рутине, животних вештина, социјализације и радних навика. Међутим, овакви модели подршке и даље се у великој мери ослањају на пројектно

финансирање, што указује на то да значајан део потреба корисника није у потпуности обухваћен институционалним системом подршке.

Последице „прекида након школе“ не погађају само младу особу, већ и читаву породицу. Када не постоји довољан обим дневних, радних или услуга подршке за самостални живот, родитељи настављају да пружају интензивну свакодневну бригу и након пунолетства детета. Већ током школовања представници школе указују да родитељи деце са већим степеном зависности често морају да буду стално присутни због помоћи у хигијени, исхрани и другим основним потребама, што директно утиче на њихову могућност запослења и економску сигурност породице. Након завршетка школе тај терет може постати још већи уколико не постоји наредни облик подршке.

Због тога се у више интервјуа као **развојни приоритети појављују становање уз подршку, предах смештај и додатни облици подршке породицама**. Институције ове услуге наводе међу приоритетним инвестицијама и препознају потребу за континуиранијом подршком породици, док јавне консултације препознају предах смештај, психосоцијалну подршку и услуге које доприносе самосталном животу као важне правце даљег развоја локалног система.

Истовремено, овај налаз је непосредно повезан са запошљавањем. За део младих циљ транзиције може бити отворено тржиште рада, али за друге су потребни флексибилнији модели: радна активација, подржано запошљавање, социјално предузетништво, радно-рехабилитациони програми или комбинација радних и дневних активности. Јавне консултације управо наглашавају **потребу за услугама које повезују социјалну заштиту са радном активацијом, обукама и сарадњом са послодавцима.**

Налази такође показују да у Лесковцу већ постоје искуства са интегрисаним моделима економског оснаживања жена жртава насиља, који комбинују психосоцијалну подршку, каријерно вођење и саветовање, обуке за тржиште рада и директно повезивање са институцијама и послодавцима. Овакав модел може представљати важну локалну основу за развој структурираније транзиције особа са инвалидитетом из образовања ка раду и економској самосталности. То указује да

локална заједница не мора да почиње од нуле, већ може користити постојећа искуства за развој структурираније образовно-радне транзиције.

Кључни налаз јесте да у Лесковцу једна од највећих системских празнина настаје управо на прелазу из школовања у одрасли живот. Постоје појединачне услуге, организације и позитивне иницијативе, али још не постоји довољно повезан модел који би младу особу пратио од завршетка школе ка даљем оспособљавању, раду, дневним активностима, самосталнијем животу и одговарајућој подршци породици. Због тога би унапређење локалних инклузивних политика требало да се усмери не само на продужавање појединачних услуга, већ на развој **структурираног транзиционог система**, у којем образовање, социјална заштита, запошљавање, породица и организације особа са инвалидитетом заједнички планирају следећу животну фазу особе.

5. Запошљавање као централна тачка искључености – постоје мере и потенцијали, али недостаје функционалан пут до одрживог запослење

Запошљавање се издваја као једна од **најкритичнијих области положаја особа са инвалидитетом у Лесковцу**. Све три фокус групе идентификују га као проблем који директно утиче на економску самосталност, квалитет живота и могућност активног учешћа у заједници. Учесници описују дуготрајну незапосленост, мали број реалних понуда, дискриминацију приликом конкурисања и изражену несигурност у вези са могућношћу да пронађу посао који одговара њиховим способностима и потребама.

Истовремено, проблем није могуће свести на одсуство законских мера или програма. Национална служба за запошљавање у Лесковцу примењује **стандардне мере активне политике запошљавања**, укључујући субвенције, стручну праксу, програме стицања практичних знања, приправништво, самозапошљавање, радну активацију и субвенције зараде. НСЗ такође сарађује са Градом Лесковцем кроз локалне политике запошљавања

Једна од **најчешће помињаних препрека односи се на ставове послодаваца**. Учесници фокус група наводе да послодавци често инвалидитет поистовећују са смањеном продуктивношћу, додатним трошковима или компликованијим организовањем рада. Посебно неповољан положај истичу особе са тзв.

невидљивим инвалидитетом, које описују ситуације у којима се њихова дијагноза доводи у питање или се негативна селекција јавља тек након што послодавац сазна за инвалидитет. Учесници наводе и непримерена питања о здравственом стању и приватном животу током селекције.

Разумно прилагођавање радног места представља додатну слабост. Према искуствима учесника, послодавци често немају довољно информација о томе шта прилагођавање подразумева, процењују га као скупо или сложено и ретко користе доступну стручну и финансијску подршку. Фокус групе зато указују на ситуацију у којој се особе са инвалидитетом често процењују према томе да ли се могу у потпуности уклопити у већ постојеће радно место, уместо да се размотри да ли је могуће прилагодити задатке, радно време, комуникацију или радно окружење.

Налази указују и на неусклађеност између понуде програма и различитих потреба особа са инвалидитетом. У фокус групама учесници критикују **ограничен избор послова и понављајуће обуке**, док особе са физичким, сензорним и хроничним инвалидитетом посебно указују на значај флексибилнијих облика рада, дигиталних вештина и могућности рада од куће. Зато се међу предлозима појављују дигиталне обуке, језици, ИТ вештине и програми који воде ка пословима који нису везани искључиво за физички захтевне или традиционално „резервисане“ послове за особе са инвалидитетом.

Посебно важна празнина односи се на **подршку након самог запошљавања**. Интервјуи са удружењима указују да појединим особама са инвалидитетом нису довољни конкурс, субвенција и формално радно место, већ су потребни радни асистент, менторство, подршка у транспорту или помоћ при прилагођавању задатака. Без ових елемената радни однос може остати недоступан чак и када постоји послодавац спреман да запосли особу.

Анализа бележи и важне **позитивне примере**. Поједина удружења наводе искуства у којима директна медијација између удружења, особе са инвалидитетом и послодавца доводи до запослења и флексибилног прилагођавања услова рада. Још један значајан пример је успешно искуство ученице са инвалидитетом укључене у дуално образовање код послодавца, где су њена радна мотивација и учинак оцењени позитивно. Такви примери показују да препрека није нужно сам

инвалидитет, већ одсуство структурираног повезивања особе, школе, послодавца и система подршке.

Као могући правац развоја кроз више извора појављује се и **социјално предузетништво и предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидititетом**. У фокус групама и интервјуима помиње се некадашње предузеће „Универзал“ као модел који локални актери и даље памте.

Кључни налаз јесте да главни проблем запошљавања особа са инвалидитетом у Лесковцу није потпуно одсуство мера, већ **недостатак функционалног пута од потенцијалног кандидата до одрживог радног места**. Тај пут данас прекидају предрасуде, неадекватне процене радне способности, ограничене понуде послова, недовољно прилагођавање радних места, слаба повезаност институција и привреде и одсуство континуиране подршке након запослења. Зато запошљавање не треба посматрати као једнократно „спајање“ послодавца и кандидата, већ као процес који укључује припрему особе, функционалну процену, развој вештина, директно посредовање, подршку послодавцу, разумно прилагођавање и праћење након заснивања радног односа.

6. Приступачност као локална снага, уз потребу за даљим системским унапређењем

Налази истраживања показују да је приступачност једна од области у којој се перспективе различитих актера у Лесковцу највише разликују. Део представника институција и организација особа са инвалидитетом оцењује да је у претходном периоду остварен значајан напредак, посебно у централним градским зонама и појединим јавним објектима. Са друге стране, искуства учесника фокус група указују да бројне препреке и даље непосредно ограничавају свакодневно кретање, коришћење јавних услуга, образовање и друштвено учешће. Ова разлика не мора нужно значити да се извори међусобно искључују, већ пре указује да је **приступачност у Лесковцу веома зависна од конкретне локације, врсте инвалидитета и сврхе кретања**.

У интервјуима је **слика приступачности претежно позитивна**. Саговорници указују на видљив напредак у приступачности главних градских улица и јавних

институција, укључујући постављање тактилних стаза и сигнализације. Град се у великој мери оцењује као физички приступачан, нарочито када је реч о културним и општинским објектима, као и делу здравствених установа.

Са друге стране, учесници фокус група свакодневну приступачност града описују знатно критичније. Као **препреке** наводе неравне и оштећене тротоаре, недостатак спуштених ивичњака, одсуство или нефункционалност звучне сигнализације, неприступачан јавни превоз и тешкоће при коришћењу здравствених установа. Посебно наводе да аутобуси углавном немају рампе и да је ситуација још неповољнија у сеоским срединама, где прилагођен превоз често није доступан.

Овакве разлике указују да приступачност није корисно процењивати кроз једну општу оцену типа „град је приступачан“ или „град није приступачан“. Особа може, на пример, имати приступачан улаз у институцију, али не и приступачан пут до ње; може доћи до зграде, али не и до одговарајућег спрата; може физички приступити услузи, али не и добити информацију у формату који може да користи. За особу која живи у селу чак и потпуно прилагођена институција у центру града има ограничену вредност уколико не постоји приступачан превоз до ње. Зато налази упућују на потребу да се приступачност посматра као **целовит ланац**, а не као скуп изолованих рампи, лифтова или других појединачних интервенција.

За глуве и наглуве особе приступачност има другачију димензију. Њихова главна препрека често није улазак у објекат, већ могућност комуникације са институцијом, здравственим радником, наставником или другим пружаоцем услуге. То потврђује да **локална политика приступачности мора обухватити и комуникационе, а не само архитектонске баријере.**

Један од посебно важних налаза односи се на **дигиталну приступачност сајтова локалних институција.** Овај проблем постаје све важнији јер се информације о правима, конкурсима, процедурама и услугама све чешће објављују дигитално. Дигитално неприступачна информација зато може имати исте практичне последице као физички неприступачан улаз.

Кључни налаз јесте да Лесковац бележи изузетно видљив напредак у приступачности, али да не постоји једнако приступачно искуство за све особе са инвалидитетом. Приступачност треба мерити кроз **реалну могућност особе да**

самостално и безбедно пређе цео пут – од места становања и превоза, преко јавног простора и уласка у објекат, до коришћења услуге, комуникације и приступа информацијама. Зато наредна фаза унапређења би требало да буде усмерена на систематско планирање физичке, комуникационе, дигиталне и територијалне приступачности као јединственог ланца.

7. Удружења су кључни ресурс за подршку, информисање и повезивање са институцијама, али партиципација још зависи од неформалних односа

Налази истраживања показују да **организације особа са инвалидитетом имају веома значајну улогу** у локалном систему подршке у Лесковцу. Њихова функција превазилази класично заступање интереса чланова: удружења пружају социјалне и психосоцијалне услуге, информишу кориснике о правима и процедурама, посредују у комуникацији са институцијама, развијају иновативне моделе подршке и, у појединим случајевима, директно повезују особе са инвалидитетом са послодавцима. Због тога цивилни сектор представља једну од важних снага локалног система инклузије.

Посебно је значајна њихова **улога у информисању**. Фокус групе показују да особе са инвалидитетом често тешко долазе до јасних и обједињених информација о правима, услугама и процедурама, па се у великој мери ослањају управо на удружења. Међу предлозима учесника појављује се и успостављање локалног инфо-центра који би пружао поуздане и лако доступне информације на једном месту. Јавне консултације такође издвајају унапређење информисаности особа са инвалидитетом и њихових породица као један од приоритета локалног система.

Поједина удружења сарадњу са локалном самоуправом оцењује веома позитивно и наводе више конкретних примера подршке. Међутим, истовремено се указује да **не постоји функционалан локални савет за питања особа са инвалидитетом** и да недостаје механизам кроз који би различита удружења заједнички представљала потребе својих чланова. Као један од приоритета зато се наводи формирање или ревитализација таквог тела уз равноправну заступљеност организација.

Ови налази указују на важну разлику између **добре билатералне сарадње појединачног удружења са локалном самоуправом** и **институционализоване**

партиципације особа са инвалидитетом у локалним политикама. Прва у Лесковцу постоји и у појединим случајевима функционише веома добро. Друга је знатно слабије развијена.

Јавне консултације потврђују потребу за таквим приступом. Међу завршним препорукама налази се континуирано укључивање особа са инвалидитетом у процесе доношења одлука како би се политике и услуге развијале у складу са стварним потребама корисника. Обједињена анализа интервјуа као конкретан институционални одговор предлаже успостављање или ревитализацију сталног консултативног тела које би повезивало локалну самоуправу, Центар за социјални рад, НСЗ, образовне установе и организације особа са инвалидитетом.

Кључни налаз јесте да Лесковац већ има снажан цивилни сектор и развијене односе сарадње између појединих организација и институција, али да тај капитал још није у потпуности претворен у стабилан систем партиципативног управљања. Наредни корак зато није само „више консултација“, већ **институционализовање редовног, репрезентативног и приступачног учешћа особа са инвалидитетом у планирању, спровођењу и праћењу локалних политика**. Тиме би се постојећа сарадња мање ослањала на личне контакте, иницијативу појединачних организација и пројектне прилике, а више на јасне и трајне механизме локалног одлучивања.

Хоризонтални налаз: Ставови заједнице, предрасуде и психосоцијално оснаживање утичу на исходе у свим областима инклузије

Кроз готово све анализиране области провлачи се заједнички налаз да **формална права, услуге и мере подршке нису довољне уколико их истовремено прате предрасуде, неразумевање инвалидитета и недовољна подршка за активно учешће особа са инвалидитетом у заједници**. Овај проблем посебно је видљив у образовању и запошљавању, али утиче и на коришћење услуга, самосталност и друштвену партиципацију. Као важан хоризонтални правац зато се издваја континуирано подизање свести грађана, послодаваца, наставника и запослених у јавним службама.

Предрасуде су нарочито изражене код невидљивих инвалидитета, где се потребе особе понекад не препознају или доводе у питање. Искуства учесника указују да

такви ставови могу дугорочно утицати на самопоуздање, мотивацију и спремност особе да тражи подршку, настави образовање или се укључи на тржиште рада.

Истовремено, истраживање указује на потребу за **јачањем психосоцијалне и вршњачке подршке** особама са инвалидитетом и њиховим породицама. Међутим, недостатак самопоуздања или повлачење не треба посматрати као индивидуални проблем одвојен од ширег окружења, већ и као могућу последицу дуготрајних искустава дискриминације, ограничених прилика и зависности од подршке других.

Позитивна искуства показују да се ставови најефикасније мењају кроз непосредан контакт и равноправно учешће. Тамо где постоје подршка, прилагођавање и директно повезивање са школама, послодавцима или другим актерима, особе са инвалидитетом успешније користе своје капацитете и активније учествују у заједници.

Кључни хоризонтални налаз јесте да подизање свести заједнице и психосоцијално оснаживање особа са инвалидитетом и њихових породица треба да буду саставни део свих будућих локалних мера – у образовању, запошљавању, социјалној заштити, приступачности и партиципацији – а не издвојене или повремене активности.

АНАЛИЗА УЗРОКА КЉУЧНИХ ПРОБЛЕМА

У циљу дубљег разумевања идентификованих изазова, анализа је усмерена на узроке који доприносе њиховом одржавању, а не само на њихове непосредне манифестације. Налази показују да Лесковац располаже значајним институционалним, услужним и организационим капацитетима, али да њихови ефекти зависе од начина на који су међусобно повезани, колико су подршке континуиране и у којој мери су политике засноване на потребама и исходима за кориснике. У том смислу, издвајају се четири међусобно повезана узрока који објашњавају зашто постојећи ресурси још не доводе доследно до пуне укључености, самосталности и равноправног учешћа особа са инвалидитетом у заједници.

1. Систем је развијен секторски, али недовољно око животног пута особе

Лесковац располаже релативно развијеном мрежом институција, услуга и организација, али су механизми подршке доминантно организовани унутар појединачних сектора. Проблем настаје на местима на којима особа прелази из једног система у други – из образовања у одрасло доба, из социјалне заштите ка запошљавању или из процене потреба ка конкретној подршци. Због тога доступност појединачних ресурса не гарантује континуитет подршке.

2. Добри локални модели нису довољно преведени из пројектне у системску праксу

У Лесковцу постоје иновативне услуге, успешни модели посредовања и примери добре сарадње. Међутим, део њих зависи од пројектних циклуса, годишњег финансирања или иницијативе појединих актера. Основни узрок зато није недостатак иновација, већ недовољно развијен механизам којим се пракса која даје резултате препознаје, стандардизује, финансира и шири као део редовног локалног система.

3. Планирање се више ослања на постојеће институционалне надлежности него на податке о исходима за кориснике

Истраживање указује на потребу за прецизнијим подацима о потребама, обухвату и ефектима подршке. Када се прати првенствено постојање услуге или спроведене активности, теже је утврдити ко остаје ван система, где настају прекиди и да ли одређена мера заиста води ка већој самосталности, запослењу или друштвеној партиципацији. То ограничава могућност да се ресурси усмере према групама и тачкама система где су потребе највеће.

4. Модел подршке још није у потпуности померен од заштите ка оснаживању и самосталности

У различитим областима понавља се потреба да се особа са инвалидитетом не посматра првенствено као корисник заштите, већ као активан учесник образовања, рада и живота заједнице. Предрасуде окружења, недовољно разумевање различитих врста инвалидитета, али и дуготрајна зависност од породице и система

подршке могу ограничити очекивања и могућности за самосталност. Због тога развој услуга мора бити праћен подршком за стицање вештина, доношење одлука, запошљавање, самостални живот и активну партиципацију.

Закључно, четири идентификована узрока показују да се кључни изазови у Лесковцу не налазе толико у одсуству ресурса, колико у начину на који су постојећи ресурси повезани, финансирани, праћени и усмерени ка дугорочним исходима за кориснике.

ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЛОКАЛНИХ ИНКЛУЗИВНИХ ПОЛИТИКА

1. **Успоставити стабилан локални механизам за координацију, партиципацију и праћење инклузивних политика**
2. **Обезбедити континуитет и одрживост социјалних услуга, уз институционализовање успешних локалних иновација**
3. **Унапредити квалитет инклузивног образовања и припрему за живот и рад**
4. **Развити структуриран систем транзиције из образовања у одрасли живот**
5. **Успоставити локални модел подршке одрживом запошљавању особа са инвалидитетом**
6. **Наставити системско унапређење физичке, комуникационе и дигиталне приступачности**
7. **Успоставити јединствену, приступачну инфо-тачку за права, услуге и могућности подршке**
8. **Подизање свести и психосоцијално оснаживање уградити хоризонтално у све локалне мере**

1. Успоставити стабилан локални механизам за координацију, партиципацију и праћење инклузивних политика

Налази истраживања показују да у Лесковцу постоји добра основа за сарадњу између локалне самоуправе, институција и организација особа са инвалидитетом, али да она још није довољно формализована, континуирана и повезана са систематским праћењем потреба и резултата локалних мера.

Препорука је да Град успостави или ревитализује **стални локални консултативно-координациони механизам за питања особа са инвалидитетом**, који би окупљао представнике релевантних градских служби и институција, организација особа са инвалидитетом, образовног система, запошљавања, социјалне заштите и других сектора у зависности од теме. Његова улога не би требало да буде само консултативна, већ да обухвати координацију између сектора, разматрање предлога локалних мера, праћење њихове реализације и идентификовање празнина у подршци.

Рад овог механизма требало би повезати са **једноставним системом периодичног праћења кључних показатеља** у областима социјалних услуга, образовања, запошљавања, приступачности и партиципације. Систем не треба да представља обимну административну базу, већ практичан алат за одлучивање који омогућава да се сагледа ко користи постојеће мере и услуге, ко остаје ван њиховог обухвата, где постоје прекиди подршке и какве резултате поједине мере производе за кориснике.

Праћење би требало да обухвати ограничен број релевантних показатеља, укључујући обухват корисника, исказане и незадовољене потребе, листе чекања где постоје, територијалну доступност и континуитет подршке. Поред података о броју корисника и спроведеним активностима, потребно је постепено уводити и показатеље **исхода**, односно пратити да ли подршка доприноси већој самосталности, наставку образовања, запошљавању и задржавању запослења, доступности услуга и активнијем учешћу у заједници. Податке треба користити првенствено у агрегираном облику и у складу са прописима о заштити података о личности.

Налазе праћења потребно је повезати са **планским и буџетским циклусом Града**. То значи да информације о потребама, обухвату и резултатима треба да служе као основа за утврђивање годишњих приоритета, планирање капацитета услуга и одлучивање о томе које мере треба проширити, прилагодити или институционализовати.

Препоручљиво је да механизам ради кроз редовне састанке, унапред дефинисане теме и одговорности, доступне записнике и закључке, као и праћење спровођења

договорених мера. Једном годишње могао би да разматра и **кратак јавно доступан преглед кључних показатеља, резултата и преосталих празнина**, који би служио као основа за утврђивање приоритета за наредни период.

На тај начин би се постојећа добра сарадња претворила у стабилнији оквир локалног управљања, у којем су **координација, партиципација, подаци и праћење резултата део истог циклуса доношења одлука**, уместо одвојених процеса.

Носилац: Град Лесковац.
Партнери: Центар за социјални рад, Национална служба за запошљавање, образовне и здравствене установе, пружаоци социјалних услуга, организације особа са инвалидитетом, представници привреде и друге релевантне локалне институције.

2. Обезбедити континуитет и одрживост социјалних услуга, уз институционализовање успешних локалних модела

Лесковац већ располаже развијеном основом социјалних услуга за особе са инвалидитетом, па наредни корак не би требало да буде само увођење нових услуга, већ пре свега обезбеђивање **стабилности, довољног обухвата и континуитета постојећих облика подршке**.

Посебну пажњу треба усмерити на услуге чије пружање зависи од годишњих конкурса, јавних набавки или пројектног финансирања. Зато би, у оквиру законских и буџетских могућности, требало унапредити правовременост поступака финансирања и размотрити стабилније и дугорочније моделе уговарања за услуге за којима постоји трајна и доказана потреба.

Истовремено, потребно је систематски процењивати **обухват, квалитет и ефекте услуга**. Праћење би требало да омогући одговор на питања колико особа користи одређену услугу, које групе остају ван њеног обухвата, да ли постоје неиспуњене потребе и у којој мери подршка доприноси већој самосталности и квалитету живота корисника. Такав приступ омогућио би да се буџетски ресурси усмеравају на основу стварних потреба и резултата, а не само на основу претходно успостављеног обима услуга.

Посебну вредност представљају локално развијене **иновативне праксе**. Услуга „видећи пратилац“ одговара на потребе слепих и слабовидих особа у кретању и обављању свакодневних обавеза. Јавне консултације као правце даљег развоја такође издвајају услуге подршке особама са оштећењем вида, тумаче знаковног језика, предах смештај, радно-окупациону терапију и психосоцијалну подршку.

Препорука је да Град успостави **јасан механизам за процену и институционализовање успешних локалних иновација**. Услуга која се током одређеног периода покаже потребном и корисном не би требало трајно да остане пројекат, већ би требало размотрити могућности њеног укључивања у локални систем социјалне заштите, одговарајући плански документ и стабилнији модел финансирања.

Истовремено, развој нових услуга треба усмеравати према празнинама које постојећи систем не покрива довољно, посебно у области предаха, подршке породици, самосталног живота и радне активације. При томе приоритет не би требало да буде само повећање броја различитих услуга, већ стварање **повезаног континуума подршке** у којем корисник може да добије одговарајућу подршку у различитим фазама живота.

Носилац: Град Лесковац.
Партнери: Центар за социјални рад, лиценцирани пружаоци социјалних услуга, организације особа са инвалидитетом и друге релевантне локалне институције.

3. Унапредити квалитет инклузивног образовања и функционалну подршку ученицима са инвалидитетом

Препорука је да се на локалном нивоу систематски јача **функционална инклузија**, са фокусом на квалитет подршке коју ученик заиста добија током школовања. То подразумева континуирано стручно усавршавање наставника и стручних сарадника, јасније процедуре за препознавање потреба и упућивање на додатну подршку, доступност прилагођених наставних материјала и асистивних технологија, као и боље коришћење постојећих стручних ресурса у локалној заједници. Посебно је важно да квалитет подршке не зависи првенствено од ангажовања појединачног наставника или родитеља, већ да буде део редовне школске праксе.

Посебан фокус треба ставити на ученике са инвалидитетима и тешкоћама које нису одмах видљиве. Због тога је потребно јачати компетенције наставника за разумевање различитих облика инвалидитета, као и психолошку и саветодавну подршку ученицима, нарочито током адолесценције.

Истовремено, квалитет инклузије у образовању треба посматрати и кроз развој **функционалних и животних вештина** које повећавају самосталност ученика. Поред образовних исхода, подршка треба да допринесе развоју комуникације, социјалних вештина, доношења одлука, коришћења асистивних и дигиталних технологија и сналажења у свакодневном животу.

Физичка, комуникациона и информациона приступачност образовних установа треба да буде саставни део овог приступа. Унапређење приступа објектима, наставним садржајима и комуникацији важно је не само за присуство ученика у школи, већ и за њихово равноправно учешће у настави и другим школским активностима.

Каријерно вођење, практична припрема за рад и повезивање са другим системима након завршетка школе треба даље развијати кроз **посебно препоручени локални модел транзиције из образовања у одрасли живот**, како би се јасно раздвојиле одговорност образовног система за квалитет школовања и међусекторска одговорност за прелазак у наредну животну фазу.

Циљ ове препоруке је да се успех инклузивног образовања не мери само тиме да ли је ученик уписан и присутан на настави, већ и тиме **да ли добија одговарајућу подршку, остварује образовне исходе и развија вештине потребне за што самосталнији живот**.

Носилац: образовне установе на територији града Лесковца, у сарадњи са Градом Лесковцем.
Партнери: Школска управа, стручне службе школа, специјализоване образовне установе, организације особа са инвалидитетом, породице и други релевантни локални стручни ресурси.

4. Успоставити локални модел транзиције из образовања у одрасли живот и самосталност

Једна од најснажније препознатих потребних унапређења у локалном систему подршке односи се на период након завршетка школовања, посебно за младе са интелектуалним потешкоћама и вишеструким инвалидитетом.

Препорука је да се у Лесковцу успостави **структурирани међусекторски модел транзиционог планирања** који би почињао у завршним разредима школовања, а настављао се након изласка из образовног система. За сваку младу особу којој је таква подршка потребна требало би, уз њено активно учешће и укључивање породице када је то одговарајуће, израдити индивидуални транзициони план којим би се дефинисали наредни кораци, потребна подршка и одговорности различитих актера.

Транзициони план треба да повеже школу са системом социјалне заштите, Националном службом за запошљавање, организацијама особа са инвалидитетом, пружаоцима услуга и, где је релевантно, послодавцима. Циљ је да се **још пре завршетка школовања утврди шта је за конкретну особу реалан и пожељан следећи корак**: даље образовање или обука, запошљавање, радна активација,

дневне или радно-окупационе активности, развој животних вештина, подршка за самосталнији живот или комбинација различитих облика подршке.

Посебно је важно да **модел не претпоставља исти пут за све младе**. За део особа циљ може бити запослење на отвореном тржишту рада, док ће другима бити потребни интензивнија подршка, радни тренер, дневни програм, радно-рехабилитационе активности или услуге подршке за самостални живот.

Кључни елемент препоруке јесте и **континуитет након завршетка школе**. Транзициони план не би требало да се заврши препоруком или упућивањем, већ да подразумева праћење да ли је особа заиста повезана са одговарајућом услугом, програмом, обуком или радним ангажовањем. Тиме би се смањио ризик да млади након завршетка образовања остану код куће без активности и без јасног плана.

Транзициони модел треба да укључи и **подршку породици**, нарочито у планирању дугорочније самосталности особе. У локалним налазима као важне потребе издвајају се подршка породицама, предах и становање уз подршку. Зато циљ ове препоруке није стварање још једне изоловане услуге, већ повезивање постојећих и будућих ресурса у континуиран пут подршке од завршетка школовања ка што самосталнијем одраслом животу.

Носилац: Град Лесковац, у координацији са образовним установама и социјалном заштитом.
Партнери: школе, Центар за социјални рад, Национална служба за запошљавање, организације особа са инвалидитетом, пружаоци услуга, породице и послодавци.

5. Развити локални модел подршке запошљавању усмерен на одрживо запослење

Запошљавање се у истраживању издваја као једна од најкритичнијих области за особе са инвалидитетом у Лесковцу. Препорука је зато да Град, у сарадњи са НСЗ, привредом, образовним установама и организацијама особа са инвалидитетом, развије **локални модел подршке запошљавању који повезује постојеће мере у континуиран пут од припреме кандидата до задржавања на радном месту**. Овакав модел требало би да обухвати индивидуално сагледавање интересовања, компетенција и потребних прилагођавања, каријерно саветовање и одговарајуће обуке, директно повезивање са послодавцима, као и подршку током првог периода запослења.

Посебан сегмент треба да буде **континуиран рад са послодавцима**. Фокус групе указују на потребу за непосредним сусретима особа са инвалидитетом и послодаваца, едукацијама о инвалидитету и разумном прилагођавању, као и већим укључивањем самих особа са инвалидитетом у такве активности. Континуиране радионице, посете компанијама, радне пробе и заједнички сусрети омогућили би послодавцима да стекну реалнију слику о компетенцијама кандидата и конкретним прилагођавањима која су потребна, уместо да одлуке заснивају на претпоставкама о инвалидитету.

Истовремено, понуда обука треба да буде више повезана са могућностима локалног тржишта рада и функционалним могућностима кандидата. Као правци се у истраживању издвајају стручне и занатске обуке, преквалификације, дигиталне вештине и послови који омогућавају флексибилне моделе или рад од куће.

За особе којима је потребна интензивнија подршка при уласку на тржиште рада требало би размотрити **радног ментора или тренера**, који би подржао и запосленог и послодавца у прилагођавању задатака, комуникацији и организацији рада током почетног периода. Овакав приступ би локалну политику померио од једнократног посредовања ка подржаном и одрживом запослењу.

Као допунски правац треба испитати и потенцијал **социјалног предузетништва и предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом**. Такав модел не би требало посматрати као замену за запошљавање на отвореном тржишту рада, већ као додатну могућност за особе којима је потребан већи ниво подршке, развој радних навика или постепена транзиција ка другим облицима запослења.

Носилац: Град Лесковац и Национална служба за запошљавање.
Партнери: послодавци и привредна удружења, образовне установе, Центар за социјални рад, организације особа са инвалидитетом и пружаоци програма професионалне рехабилитације и обука.

6. Наставити унапређење приступачности кроз приступ „целом ланцу приступа“

Препорука је да Град наредну фазу унапређења приступачности заснује на принципу **„целог ланца приступа“**. То значи да се приступачност не процењује само кроз постојање рампе или прилагођеног улаза, већ кроз читав пут који особа мора да пређе како би равноправно користила одређену услугу: од кретања од куће и јавног превоза, преко тротоара и улаза у објекат, до кретања унутар установе, комуникације са запосленима и приступа информацијама. Такав приступ омогућава да се идентификују тачке на којима се и иначе приступачан систем прекида.

У практичном смислу, препоручљиво је спровести **партиципативну процену приступачности приоритетних рута и јавних услуга**, уз укључивање особа са различитим врстама инвалидитета. Приоритет не треба да буду само појединачни објекти, већ функционалне руте које грађани најчешће користе – ка здравственим установама, образовним објектима, институцијама, станицама јавног превоза и другим важним јавним садржајима. На основу такве процене могуће је формирати вишегодишњи план интервенција и приоритизовати мале захвате који могу значајно побољшати свакодневно кретање, попут спуштања ивичњака, поправљања препрека на тротоарима, звучне сигнализације и бољег повезивања приступачних праваца.

Посебно је важно да приступачност обухвати **различите врсте инвалидитета**, а не само физичку доступност објекта. За слепе и слабовиде особе то укључује функционалне тактилне стазе, звучну сигнализацију и приступачне информације; за глуве и наглуве особе комуникациону подршку и доступност информација у одговарајућем облику; док за особе са отежаним кретањем значај имају приступачан превоз, улази, лифтови, тоалети и унутрашње кретање.

Дигитална приступачност треба да постане посебан приоритет наредне фазе локалне политике. Потребно је постепено унапредити приступачност локалних интернет страница, електронских докумената и онлајн процедура и укључити проверу дигиталне приступачности у редовно одржавање јавних дигиталних сервиса.

Важно је да се све даље интервенције планирају **уз непосредно тестирање са корисницима**, јер технички изведено решење не мора нужно бити функционално у

праксе. На тај начин Лесковац може да надогради постојећи напредак и пређе са појединачних прилагођавања на систем који омогућава што самосталније и безбедније кретање и коришћење јавних услуга.

Носилац: Град Лесковац.
Партнери: надлежне градске службе и јавна предузећа, јавне установе, образовне и здравствене институције, организације особа са инвалидитетом и други релевантни стручни актери.

7. Успоставити јединствену, приступачну инфо-тачку за права, услуге и могућности подршке

Истраживање показује да доступност права и услуга не зависи само од тога да ли одређена подршка постоји, већ и од тога да ли особе са инвалидитетом и њихове породице знају **шта им је доступно, под којим условима и коме треба да се обрате**.

Препорука је да Град успостави **јединствену локалну инфо-тачку за особе са инвалидитетом и њихове породице**, која би повезивала информације које се сада налазе код различитих институција и организација. Њена функција не би била преузимање надлежности појединачних служби, већ омогућавање грађанима да на

једном месту добију почетну, разумљиву и ажурну информацију и буду упућени ка одговарајућој институцији или пружаоцу подршке. Информације би требало да обухвате права из социјалне заштите, локалне услуге, образовну подршку, мере запошљавања, могућности рехабилитације, доступне програме и обуке, као и контакте релевантних локалних служби.

Важно је да инфо-тачка не буде замишљена искључиво као физичка канцеларија. Ефикаснији модел био би **комбинован систем информисања**: контакт особа или служба, телефонски и електронски канал, као и приступачна интернет страница или јасно издвојен део градског сајта. Информације треба да буду написане разумљивим језиком и доступне у форматима који одговарају различитим потребама корисника.

Инфо-тачка би требало да буде **проактивна**, а не да се ослања само на то да грађанин сам пронађе систем. То може укључивати периодично објављивање водича о доступним правима и услугама, обавештавање о конкурсима и програмима, информативне дане и циљано информисање особа које улазе у нову животну фазу – на пример након стицања инвалидитета, завршетка школовања или пријављивања на евиденцију незапослених.

Организације особа са инвалидитетом зато треба укључити у **креирање, ажурирање и тестирање информација**, јер располажу непосредним искуством о питањима која корисницима најчешће стварају тешкоће. Истовремено, успостављање заједничког система информисања смањило би ситуацију у којој квалитет информације зависи од тога да ли је особа члан удружења, познаје одговарајућу институцију или има лични контакт који јој може помоћи.

Корисно би било да се кроз рад инфо-тачке анонимно евидентирају и најчешћи упити корисника. Такви подаци могли би да послуже као додатни извор за локално планирање: велики број питања о одређеном праву, услузи или процедури може указивати на недовољну информисаност, компликовану процедуру или област у којој постоји незадовољена потреба. На тај начин би инфо-тачка истовремено била **сервис за грађане и извор повратних информација за унапређење локалних политика**.

Носилац: Град Лесковац.
Партнери: Центар за социјални рад, Национална служба за запошљавање, образовне и здравствене установе, организације особа са инвалидитетом и пружаоци локалних услуга.

8. Развити континуиране програме подизања свести

Налази истраживања показују да се предрасуде, неразумевање различитих врста инвалидитета и ниска очекивања појављују у више области – у образовању, запошљавању, раду институција и свакодневном животу у заједници.

Препорука је да Град, у сарадњи са организацијама особа са инвалидитетом и релевантним установама, развије **континуиран програм едукације и непосредног контакта**, уместо повремених кампања везаних само за обележавање појединачних датума. Активности треба прилагодити различитим циљним групама: наставницима и стручним службама школа, послодавцима, запосленима у јавним институцијама и службама које непосредно раде са грађанима, али и широј локалној заједници. Теме треба да обухвате различите врсте инвалидитета, посебно оне које нису видљиве, комуникацију, разумно прилагођавање, приступачност и права особа са инвалидитетом.

Посебно је важно да особе са инвалидитетом у овим програмима не буду представљене само као корисници подршке, већ као **равноправни учесници и носиоци знања из искуства**. Фокус-групни налази непосредне сусрете и укључивање особа са инвалидитетом у едукације препознају као начин за смањивање предрасуда и бољег разумевања стварних потреба.

Ова препорука треба да буде **хоризонтална** и повезана са свим претходним препорукама: едукација наставника са инклузивним образовањем, рад са послодавцима са моделом одрживог запошљавања, обука запослених са приступачношћу и информисањем, а оснаживање корисника са транзицијом, самосталним животом и партиципацијом. Тиме би се смањио ризик да се подизање свести сведе на повремену кампању без јасне везе са конкретним променама у локалном систему.

Носилац: Град Лесковац.
Партнери: организације особа са инвалидитетом, образовне установе, Центар за социјални рад, Национална служба за запошљавање, послодавци, здравствене установе и друге јавне службе и организације у заједници.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА - POLICY ОПЦИЈЕ

На основу налаза и узрока проблема, могу се издвојити три могућа правца даљег развоја локалне политике инклузије особа са инвалидитетом у Лесковцу. Опције се разликују према нивоу институционалне промене, потребним ресурсима и очекиваном домету. Оне не представљају међусобно потпуно искључиве моделе, већ различите нивое амбиције у начину на који Град може одговорити на унапређење локалних политика за особе са инвалидитетом.

Опција 1. Постепено унапређење постојећих услуга и мера

Ова опција подразумева наставак постојећег приступа, уз циљано унапређење појединачних услуга, програма и мера тамо где су уочени највећи изазови. Фокус би био на повећању обухвата социјалних услуга, унапређењу приступачности, бољем информисању грађана, додатним обукама и повременом јачању сарадње између институција и организација особа са инвалидитетом.

Предност овог приступа је његова **релативно лака применљивост**, јер не захтева значајнију промену постојећих институционалних аранжмана. Многе активности могу се реализовати кроз постојеће буџетске линије, конкурсе и надлежности институција.

Међутим, ова опција само делимично одговара на изазове у систему. Будући да су кључни налази повезани са прекидима између сектора и животних фаза, унапређење појединачних услуга без снажније координације може оставити постојећу фрагментацију углавном непромењеном. Посебно би остао ризик да подршка и даље зависи од пројеката, појединачних иницијатива и способности корисника или породице да сами пронађу пут кроз систем.

Очекивани ефекат: умерен напредак у доступности појединачних облика подршке, али ограничен утицај на системске узроке искључености.

Опција 2. Повезивање постојећих ресурса у координисан локални систем подршке

Друга опција полази од чињенице да Лесковац већ располаже значајним институционалним, услужним и организационим капацитетима, али да њихов потенцијал није у потпуности искоришћен. Уместо стварања великог броја нових структура, фокус би био на **повезивању постојећих ресурса око потреба и животног пута особе**.

Овај модел подразумевао би успостављање стабилног координационог и партиципативног механизма, система праћења потреба и исхода, стабилније финансирање кључних услуга и институционализовање успешних локалних модела. Посебну улогу имали би структурирана транзиција из школе у одрасли живот, координисана подршка запошљавању, приступачно информисање и повезивање образовања, социјалне заштите, запошљавања, организација особа са инвалидитетом и привреде.

Предност ове опције јесте што се ослања на **постојеће локалне капацитете**, али мења начин на који они функционишу заједно. Она директно одговара на један од најважнијих налаза истраживања: проблем у Лесковцу није првенствено потпуно одсуство ресурса, већ недовољно стабилан и повезан пут корисника кроз постојећи систем.

Овај приступ захтева више координације, јасније дефинисање одговорности и континуирано праћење резултата, али не подразумева нужно велика нова институционална улагања. Због тога представља реалистичан однос између потребног нивоа промене и локалне изводљивости.

Очекивани ефекат: значајно смањење прекида у подршци, ефикасније коришћење постојећих ресурса и већа вероватноћа да постојеће мере доведу до конкретних исхода у самосталности, образовању, запошљавању и партиципацији.

Опција 3. Развој интегрисане локалне политике инвалидитета са дугорочним стратешким и буџетским оквиром

Трећа опција представља најамбициознији правац и подразумева постепено успостављање **интегрисане локалне политике инвалидитета** која би превазишла доминантно секторско посматрање питања особа са инвалидитетом. Инклузија би се системски повезала са социјалном заштитом, образовањем, запошљавањем, локалним економским развојем, приступачношћу, дигитализацијом и партиципацијом.

Ова опција би укључивала дугорочнији локални плански оквир са јасно дефинисаним циљевима, индикаторима, одговорностима и буџетским обавезама, уз периодично јавно извештавање о оствареном напретку. Успешни локални модели подршке постепено би се преводили из пројектних у редовне механизме, док би се локалне инвестиције, услуге и развојни програми систематски процењивали и кроз њихов допринос укључивању особа са инвалидитетом.

Предност овог приступа је његов **највећи потенцијал за дугорочну промену**, јер питање инвалидитета не би било ограничено на једну област или институцију. Истовремено, ово је и институционално најзахтевнија опција: захтева политичку посвећеност, вишегодишње планирање, стабилне ресурсе и снажну координацију већег броја сектора.

Очекивани ефекат: дугорочна промена начина на који локална заједница планира и спроводи политике инклузије, уз највећи потенцијал за одрживост и равноправно учешће особа са инвалидитетом.

Препоручена policy опција

На основу налаза истраживања, **Опција 2 – повезивање постојећих ресурса у координисан локални систем подршке – представља најпримеренији правац за Лесковац у наредном периоду**.

Она полази од реалне снаге локалног контекста: Лесковац већ има развијене социјалне услуге, активне организације особа са инвалидитетом, релевантне институције и низ примера добре праксе. Истовремено, истраживање показује да

највећи проблеми настају управо тамо где је потребно повезати различите актере и фазе подршке – након завршетка школе, при уласку на тржиште рада, између процене потребе и доступне услуге или између појединачне иновације и њеног дугорочног финансирања.

Због тога приоритет не би требало да буде стварање паралелног система, већ **повезивање и стабилизовање онога што већ постоји, уз јасно дефинисане путеве подршке, одговорности, податке и праћење исхода**.

Истовремено, Опција 2 може представљати **прелазни корак ка Опцији 3**. Уколико се координациони механизми, праћење исхода и међусекторски модели подршке покажу функционалним, они могу постепено прерасти у дугорочнији интегрисани оквир локалне политике инвалидитета.

****

Ограничења истраживања

При тумачењу налаза овог истраживања потребно је имати у виду неколико методолошких ограничења. Истраживање је засновано на квалитативном приступу и намерном избору учесника, са циљем да се обухвате различите институционалне и искуствене перспективе релевантне за положај особа са инвалидитетом у Лесковцу. Због тога налази не представљају статистички репрезентативну слику ставова свих особа са инвалидитетом, њихових породица, институција, пружалаца услуга или послодаваца у локалној заједници, већ омогућавају дубље разумевање проблема, искустава и образаца који су се појавили међу укљученим учесницима.

Структура фокус група такође утиче на домет закључака. У три фокус групе учествовало је укупно 14 особа различитих врста инвалидитета, старосних група и образовних профила. Заступљена су искуства особа са физичким, сензорним, хроничним, психосоцијалним и невидљивим инвалидитетима, као и различити образовни и животни путеви. Ипак, релативно мали број учесника значи да нису могле бити подједнако обухваћене све врсте инвалидитета, животне ситуације, територијалне разлике и искуства коришћења локалних

система подршке. Поједине специфичне потребе зато могу бити мање видљиве у прикупљеном материјалу.

Интервјуи су спроведени са представницима одабраних институција, организација особа са инвалидитетом и других релевантних локалних актера, али истраживање није обухватило све установе, пружаоце услуга, организације и послодавце који могу бити значајни за локалну инклузивну политику. Ставови изнети у интервјуима представљају перспективе конкретних саговорника и не треба их аутоматски поистовећивати са званичним ставовима институција или организација које представљају.

Додатно ограничење односи се на природу података. Део налаза заснива се на искуствима, проценама и перцепцијама учесника. Такви подаци имају посебну вредност за разумевање начина на који политике, услуге и институције функционишу из перспективе корисника и локалних актера, али не представљају у свим случајевима независно верификоване административне податке. То је нарочито важно код процена о обухвату појединих услуга, степену приступачности, понашању послодаваца или функционисању одређених процедура. Због тога су, где год је било могуће, поређиване перспективе из интервјуа, фокус група и јавних консултација.

Јавне консултације коришћене су као додатни партиципативни извор за продубљивање налаза, проверу препознатих приоритета и развој препорука, али их не треба посматрати као потпуно независан извор доказа. Будући да није било циљано праћено да ли су поједине особе учествовале у више истраживачких активности, број учесника интервјуа, фокус група и јавних консултација не треба сабирати и представљати као укупан број јединствених особа обухваћених истраживањем.

Истраживање такође пружа пресек стања у одређеном временском периоду. Локалне политике, социјалне услуге, програми запошљавања, инфраструктурна улагања, буџетске могућности и институционални капацитети могу се мењати. Налазе и препоруке зато треба посматрати као основу за даље планирање, коју је потребно периодично преиспитивати у односу на нове административне податке, промене у локалном систему и искуства корисника.

Упркос наведеним ограничењима, комбиновање интервјуа, фокус група и јавних консултација омогућило је сагледавање истих питања из више перспектива и идентификовање тема које се понављају кроз различите изворе. Посебну аналитичку вредност имају управо области у којима се искуства корисника, организација и институција међусобно потврђују, али и оне у којима се њихове процене разликују. Због тога налази представљају релевантну основу за дефинисање приоритетних праваца унапређења локалних инклузивних политика, уз потребу да се њихово спровођење даље заснива на ажурним подацима и континуираном учешћу особа са инвалидитетом.

Пројекат **„Оснажени – Инклузија особа са инвалидитетом, регионална сарадња и развој на Западном Балкану“** представља **регионалну иницијативу** усмерену на унапређење социјалне, економске и политичке укључености особа са инвалидитетом. Кроз развој инклузивних политика, локална партнерства и директну подршку, пројекат доприноси уклањању препрека за равноправно учешће особа са инвалидитетом у друштву.

Иницијатива је усклађена са **Конвенцијом Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом** и подржава процес европских интеграција земаља Западног Балкана. Његов регионални приступ, заснован на размени знања, сарадњи институција, цивилног и приватног сектора и заједничком јавном заговарању, доприноси развоју одрживих решења и институционалних реформи.

Пројекат предводи немачка организација **Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland e.V. (ASB),** уз финансијску подршку **Савезног министарства за економску сарадњу и развој Немачке (BMZ)**. Реализује се од 1. септембра 2024. до 30. априла 2028. године, у трајању од 44 месеца.

Партнери:

- ЛИР Цивилно друштво (ЛИР ЦД)
- Фондација ПРЕДА Плус
- Алфа центар
- Институт за развој заједнице (ЦДИ)
- Иницијатива за развој и сарадњу (ИДЦ)
- Албанска фондација за права особа са инвалидитетом (АДРФ)

Пратите нас на Фејсбуку: Empowered WB
Пратите нас на Инстаграму: @empowered_wb
За више информација посетите: www.empowered-wb.org

Ова публикација је настала у оквиру пројекта „Оснажени – Инклузија особа са инвалидитетом, регионална сарадња и развој на Западном Балкану“, уз финансијску подршку Савезног министарства за економску сарадњу и развој Савезне Републике Немачке (БМЗ). Садржај публикације је искључива одговорност аутора и не одражава нужно ставове овог министарства.